

CONDITIONAL SYMBOLS

Беседа	Talking of three saintes, (1980), Moscow, Russia, pp. 136–147.
ДЗ	The word of Daniil Zatochnik by the redactions XII and XIII century and its variants (1932), Leningrad, Academy of Sciences of USSR.
ПВИ	Novel about Varlaam and Yosaaf, (1980), Moscow, Russia, pp. 198–225.
ПВЛ	The novel about time years by Lavrentiivsky list, (1962), Printing house of East literature, Moscow, Russia, pp. 1–286.
СДЯ	Vocabulary of Old Rus language (XI–XIV century), (1988–2008), Russian language, Moscow, Russia, Vol. 1–7.
СлРЯ	Vocabulary of Rus language (XI–XVII century), 1975, Nauka, Moscow, Iss. 1–28.
Ср	Sreznevskii, I. (1843–1912) Materials for vocabulary of Old Rus language, SPb., Russia, Vol. 1–3.
ХД	Life and walking of Daniil abbot of Rusland (1980), Moscow, Russia, pp. 198–225.

УДК 811.161.2'373.611'366

ДЕРИВАЦІЙНЕ НАПОВНЕННЯ ТИПОВОЇ СЛОВОТВІРНОЇ ПАРАДИГМИ ДІЄСЛІВ, МОТИВОВАНИХ ІМЕННИКАМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗНАРЯДЬ

Кушлик О.П., к.філол. н., доцент

*Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна*

oksana_kushlik@ukr.net

У статті визначено дериваційний потенціал типової словотвірної парадигми дієслів, утворених від іменників на позначення сільськогосподарських знарядь за допомогою суфікса **-и-**, простежено належність похідних одиниць до трьох словотвірних зон – субстантивної, вербальної і ад'єктивної. У межах кожної зони встановлено континуум словотвірних значень дериватів, з'ясовано інвентар словотворчих засобів для їхньої реалізації, окреслено здатність деяких дериватів виражати додаткові семантичні відтінки.

Ключові слова: словотвірна парадигма, словотвірна зона, словотвірне значення, словотворчий формант, твірна основа, семантична позиція, відсубстантивне дієслово, дериват, вербатив, девербатив, перфектив.

ДЕРИВАЦИОННОЕ НАПОЛНЕНИЕ ТИПОВОЙ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПАРАДИГМЫ ГЛАГОЛОВ, МОТИВИРОВАННЫХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫМИ СО ЗНАЧЕНИЕМ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ОРУДИЯ

Кушлик О.П.

*Дрогобычский государственный педагогический университет
имени Ивана Франко, ул. Ивана Франко, 24, г. Дрогобыч, Украина*

В статье определён деривационный потенциал типовой словообразовательной парадигмы глаголов, образованных от существительных со значением сельскохозяйственного орудия с помощью суффикса **-и-**, прослежена принадлежность производных единиц к трём словообразовательным зонам – субстантивной, вербальной и адъективной. В пределах каждой зоны установлен континуум словообразовательных значений дериватов, определён набор словообразовательных средств для их

реализации, обнаружена способность некоторых дериватов выражать дополнительные семантические оттенки.

Ключевые слова: словообразовательная парадигма, словообразовательная зона, словообразовательное значение, словообразовательный формант, производная основа, семантическая позиция, отсубстантивный глагол, дериват, вербатив, девербатив, перфектив.

DERIVATIONAL FILLING OF TYPICAL WORD-FORMING PARADIGM OF VERBS MOTIVATED BY NOUNS DENOTING AGRICULTURAL IMPLEMENTS

Kushlyk O.P.

*Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko,
Ivan Franko str., 24, Drohobych, Ukraine*

Investigation of word-forming potential of noun-motivated verbs as one of the most complicated morphological classes realized in central direction of derivatology, is the main stage of system inspection of all motivated basis of the modern Ukrainian language. The object of interest in the given article is the verbs with the suffix **-и-**, motivated by nouns denoting agricultural implements.

On the basis of typical word-building paradigm analysis as an indicator of word-forming potential three word-forming zones are distinguished – substantival, verbal and adjectival, within which we determine continuum of word-forming meanings, identify inventory of word-forming means for their realization and follow the ability of some derivatives to express additional semantic shades.

Derivatives with transpositional and mutational meanings make specific features of substantival zone. The main expression of transpositional word-forming meaning «subjective action» is the suffix **-ни-/інні-/єнн-**. Except it, the suffixes **-б-, -овиц-, -Ø-, -й-**, which often develop additional semantic shades can also be a means of derivative units formation. Derivatives with mutational word-forming meanings «subject of action» are formed by means of suffixes **-ар-, -ач-, -ник-/льник-**.

The verbal zone, in comparison with the substantival one is varied enough, that is why a great amount of prefixes such as **за-, по-, про-, ви-, у-, над-, під-, пере-** as well as the postfix **-ся** are the means of word-forming meanings expression. We distinguish derivatives with meanings: «the beginning of action fulfilment», «the continuity of action fulfilment», «the end of action fulfilment» (temporal modifications), «multiple action expression», «insufficient intensive action expression», «sufficient intensive action expression», «excessive intensive action expression», «distributiveness of fulfilling action» (quantitative modifications), «accumulation of fulfilling action result» (resultative modification), «characterized action» (reverse modification).

Derivatives with the meanings «applied for fulfilment of action named by a forming word» and «connected with fulfilment of action named by a forming word» (mutational meaning) form the adjectival zone. Their expression is the suffix **-льн-**.

Filling of these semantic position is determinative by out-language and inner-language factors which influence word-forming abilities of these or those verbs.

Key words: word-forming paradigm, word-forming zone, word-forming meaning, word-forming formant, derivative stem, semantic seat, substantivised verb, derivate, verbative, deverbative, perfective.

Опертя на твірну основу як типологізувальний чинник, що є засадничим порівняно недавно сформованого основоцентричного аспекту вивчення дериватології, робить можливим планомірне та системне вивчення низки питань, вичерпне вирішення яких було неможливим при формантоцентричному підході. Змога передбачити творення похідних одиниць з певною семантикою, визначити інвентар словотворчих засобів для їхньої експлікації, з'ясувати вплив мовних і позамовних чинників на реалізацію закладених системою мови дериваційних можливостей з'явилась лише тоді, коли належну увагу почали приділяти аналізу ролі твірної основи, її функціонального навантаження в певних словотвірних процесах. Необхідність охоплення основоцентричним аспектом усієї мотивувальної бази з метою створення типології зробить можливим окреслення внеску кожного лексико-граматичного розряду, а в межах нього – і лексико-семантичної групи у формування й структурування дериваційної системи. Визначення словотвірного потенціалу дієслів як одного з найскладніших морфологічних класів слів з розгалуженою системою граматичних категорій та їхніх матеріальних виразників – граматичних форм – є важливим етапом цього дослідження.

У зарубіжному мовознавстві уже зроблено вагомі кроки. На основі аналізу структури й семантики словотвірної парадигми як комплексної системоутворювальної одиниці класифікації й опису матеріалу, адекватної цьому напрямку дослідження, обстежено дериваційний потенціал дієслів у словацькій (К. Бузашишова), польській (Р. Гжегорчикова, Г. Ядацька), російській (О. Земська, Т. Морозова, С. Тихонов, Т. Чиканцева, Т. Яруліна), болгарській (С. Калдієва-Захарієва, Є. Георгієва, В. Нечаєва), англійській (Т. Беляєва) мовах.

Низку наукових праць присвячено проблемам зіставно-типологічного вивчення дієслівного словотворення, зокрема російської та вірменської мов (Р. Маначурян), російської та білоруської (А. Лукашанець), російської та литовської (Є. Бразаускас), української та польської (Л. Сегін), української та німецької (І. Ступак), української, російської та білоруської (Т. Возний), української, російської та польської (Н. Ярошенко), української, англійської та німецької (А. Пузік), польської, чеської та російської (Т. Ацаркіна) тощо.

Україністика теж має певні напрацювання, які засвідчують динаміку розвитку дериватологічного вчення з позицій основоцентричного підходу. Створено словотвірну парадигматику дієслів деяких лексико-семантичних груп [5; 17]. Розпочато комплексне дослідження дериваційної спроможності похідних дієслів. У межах цього уже встановлено типологію словотвірних парадигм дієслів відприкметникового [12; 13; 14; 23] та відзвуконаслідувального [10; 11] походження. Триває обстеження можливостей і системності продукування похідних одиниць на базі відіменникових (відсубстантивних) дієслівних основ.

Увагу в пропонованій розвідці зосереджено на відіменникових дієсловах зі значенням «діяти знаряддям (інструментом), названим твірною основою». Лексико-семантична група іменників, які слугують мотиваторами цих вербативів, доволі неоднорідна за своїм складом. Передусім вона охоплює різні за походженням одиниці: частину назв становлять непохідні, або первинні, іменники (пор.: *багор, батіг, борона, брус, веретено, весло, граблі, жолоб, коса, лопата, плуг, решето, сапа, цвях* тощо), іншу – похідні, або вторинні, утворені від дієслівних основ здебільшого внаслідок суфіксації (пор.: *косарка, молотарка, жатка, рубанок, вимірювач, точило, кресало, розсійник, різець, рушниця, скидач, сковзало, шатун* ін.) [2, с. 186–187; 15, с. 79]. Неоднаковим є також і функціональне навантаження зазначених іменників. Одні з них номінують предмети, які використовують під час виконання фізичної дії в повсякденному вжитку. Інші – належать до сфери обмеженого використання і залежно від ступеня узагальнення, рівня офіційності назви та середовища її поширення формують групи термінів чи – рідше – професіоналізмів. Серед термінів вирізняють чужомовні й автохтонні. Уживання кожного з них зумовлює співвідношення інтернаціонального і національного в межах усієї термінологічної системи. Перший складник єднає її з міжнародними стандартами, інший, виявляючи самотність, зберігає народний характер [19, с. 20]. Усе це певною мірою визначає активність іменників на позначення знарядь дії щодо продукування ними дієслів.

Вершинні дієслова постають унаслідок суфіксації. До основних словотвірних засобів належать суфікси: 1) **-ува/-юва-**, пор.: *боронувати, вальцювати, зенкерувати, зондувати, кайлувати, кардувати, млинкувати, помпувати, пресувати, фільтрувати, фрезерувати, чизелювати* тощо; 2) **-и-**, пор.: *батожити, бомбити, вудити, гарпунити, косити, молотити, острожити, ралити, сурмити* тощо; 3) **-а-**, пор.: *вінчати, латати, пиляти, путати, сапати, сідлати, стріляти* тощо.

Об'єктом пропонованої розвідки є відсубстантивні дієслова на **-и-ти**. Ця група вербативів в українській мові за кількістю значно поступається групі дієслів, утворених за допомогою дериватора **-ува/-юва-**, що спричинено: по-перше, більш давнім походженням

і відповідно зниженням продуктивності на сучасному етапі [8, с. 198]; по-друге, поєднанням із вужчим колом твірних основ, до того ж, більшою мірою власне українського походження.

Відповідно до семантики твірного слова вершинні одиниці об'єднано в чотири підгрупи, зокрема вербативи, мотивовані іменниками на позначення: 1) сільськогосподарських знарядь, пор.: *боронити, гарманити, косити, лопатити, ралити* та ін.; 2) музичних інструментів або інших засобів, які видають звуки, пор.: *барабанити, бубнити, дзвонити, клаксонити, сурмити* тощо; 3) знарядь чи засобів для полювання чи приборкування тварин, птахів, риб, пор.: *арканити, батожити, вудити, гарпунити, острожити* та ін.; 4) предметів домашнього вжитку, пор.: *скоблити, свердлити, шпилити* тощо.

За мету ставимо встановити дериваційне наповнення типової словотвірної парадигми дієслів, мотивованих назвами сільськогосподарських знарядь.

До цієї підгрупи належить слова *боронити, гарманити, косити, лопатити, молотити, мотичити, плужити, ралити*, напр.: *З весни до осені вона [Софія] сама полола, обкопувала, **мотичила** і садила, не допускаючи до цієї роботи нікого зі служби...* (Б. Лясоцка-Пшоняк); *Починається весна. Василь стає у багатирів орати, **ралити**, сіяти* (І. Нечуй-Левицький). Твірні іменники – *борона, гарман, коса, лопата, молот, мотика, плуг, рало* – називають предмети особливої ваги, оскільки вирощування хліба з основними трьома циклами роботи – обробітком ґрунту, збиранням врожаю, обмолотом і переробкою зерна – було й залишається основною галуззю господарювання, яке на тисячоліття визначило побут, світогляд нашого народу, його матеріальні й духовні цінності. Давність виготовлених людиною інструментів певної конструкції засвідчено археологічними дослідженнями, що вкотре переконує у їхній соціальній значущості. Зрозуміло, окреслені позамовні чинники детермінували необхідність номінування певних предметів, частоту їхнього вживання і активність продукування похідних від них одиниць. Деякі з назв мали символічне значення. Зокрема, *коса* втілювала традиційний образ продуктивної, майстерної праці [6, с. 310]. Водночас вона була одним з основних видів зброї запорізьких козаків часів національно-визвольної війни українського народу (XVII ст.), а пізніше – у XVIII ст. – і селянських повстанців-гайдамаків. Поширення цього предмета в різних сферах діяльності людини сприяло тому, що іменник на його позначення виявився потужною базою для творення похідних слів різного ступеня творення. Словотвірна парадигма вербатива *косити* вирізняється своїм кількісним і якісним складом, пор.: **косити** – *косіння, кісьба, косовиця, косар, косарка, косильний, закосити, покосити, прокосити, обкосити, відкосити, докосити, скосити, надкосити, підкосити, недокосити, укосити, викосити, перекосити, накосити, коситися*. Таку ж продуктивність виявляє дієслово *молотити*. До того ж, глибина деяких семантичних позицій у його парадигмі є більшою, пор.: *молотити* – *молотіння/молочення, молотьба, молоття, молоча, молотар, молотник, молотильник, молотарка, молотня, молотарня, молотильний, замолотити, помолотити, промолотити, обмолотити, відмолотити, домолотити, змолотити, вимолотити, розмолотити, перемолотити, підмолотити, умолотити, намолотити, молотитися*.

Крім того, на частоту вживання певного дієслова з відповідними додатковими семантичними нашаруваннями впливає цикл сільськогосподарських робіт: для номінування етапів збирання врожаю та його обмолоту послуговуються вербативами, які частіше модифікують свою семантику, ніж дієслова для позначення обробітку ґрунту.

Наповнення словотвірних парадигм інших дієслів є незначним. Це зумовлено кількома чинниками. По-перше, багато ручних інструментів, назви яких мотивують аналізовані вершинні дієслова під час науково-технічного розвитку замінено механізованими знаряддями праці, що своєю чергою відтіснило слова для їхньої номінації до пасивного

пласту лексики, а відтак знизило або і взагалі зробило неможливим продукування ними похідних одиниць. По-друге, деякі вербативи, утворені від іменників на позначення сільськогосподарського інвентарю, можуть поставати ще й за допомогою дериватора **-ува/-юва-**, пор.: *боронувати* і *боронити*, *гарманувати* і *гарманити*. Із названих дублетів більший словотвірний потенціал і можливості для його реалізації мають дієслова на **-ува-(-ти)/-юва-(-ти)**, що засвідчено і їхніми словотвірними парадигмами. Деривати, мотивовані дієсловами на **-и-ти**, вибірково заповнюють ті ж семантичні позиції, що відповідно зменшує їхню кількість, пор.: **боронувати** – *боронування, боронувальник, боронувальний, поборонувати, заборонувати, розборонувати, переборонувати, проборонувати* і **боронити** – *боронення, поборонити, заборонити, уборонити, переборонити*.

Типову словотвірну парадигму аналізованих вербативів складають три дериваційні зони – субстантивна, вербальна, ад'єктивна. Специфіку субстантивної зони становить наявність дериватів із транспозиційним і мутаційним значенням. Виразником транспозиційного значення «опредметнена дія» є суфікс **-нн-/-інн-/-енн-**, пор.: *боронення, косіння, молотіння/молочення, мотичення, ралення/раління*, напр.: ... *ручний метод косіння* більш *трудомісткий і тому не реальний* (І. Парнікоза); *Агротехнологічну дію за допомогою рала* називали *праслов'яни раленням*, а *зрелена ділянка* означалася *близьким за значенням словом від ралення* – *рілля* (С. Павлюк). Виявляючи особливу дієслівність, він максимально зближує семантику і граматичні властивості вербатива та девербатива [16, с. 209].

Окрім суфікса **-нн-/-інн-/-енн-**, реалізувати це ж значення можуть також форманти **-б-, -овиц-, -Ю-** та **-й-**, пор.: *кісьба, молотьба, косовиця, молоча, молоття*, напр.: *Косив три дні до ряду, дрібно виклепуючи литовку і вигострюючи в собі гнів. А на третій день дійшов з кісьбою до підбережжя* (М. Дочинець); *Коса, обладнана грабелями, використовувалась й для косовиці трави* (Г. Шпорт); *Моя дурна голова не раз міркує: чому б то, думаєш, та не могла сама громада тримати той млин? Це ж вигода своя. Самі собі й за молоття платили б і став, і стависько, і гуску є де вигнати...* (У. Самчук).

Характерно, що іноді похідні, які постали за допомогою названих дериваторів, здатні розвивати вторинні, предметні значення, серед яких – «час виконання дії», напр.: *Се було так у жнива, здається, чи в косовицю* (Г. Барвінок); *Лель Лелькович уподобав її [Мальву] на цій молотьбі, за столом, який насніх змайстрували в саду, під грушами...* (В. Земляк), «місце виконання дії», напр.: *Відпустив [дядько Сашко] свою дружину із сином ... додому з худобиною попоратися й молодших дітей доглянути, а сам залишився ночувати на косовиці* (С. Гужва). У таких випадках ідеться про реалізацію ними транспозиційно-мутаційного словотвірного значення.

Мутаційна деривація охоплює відношення, які полягають у творенні похідної одиниці з новою семантикою, відмінною від значення мотивувального слова. На вираженні однієї з них, зокрема «суб'єкта дії», спеціалізуються суфікси **-ар-, -ач-, -ник/-льник**, пор.: *косар, молотар, молотник, молотильник, плугар*, напр.: *Де-не-де спинялися косарі, витягали з-за очкура мантачку, і дзвінко й лунко бриніло тоді крицеве лезо під її дотиком* (З. Тулуб); *Благословляю Вишгород і села, / Вздовж берегів священного Дніпра. / Полів безкрайніх неозору велич / І мозолисті руки плугаря* (В. Кучерук). Як і у випадку з транспозиційним значенням «опредметнена дія», дериваційне значення «суб'єкт дії» в межах однієї словотвірної парадигми може реалізуватися кількома словотвірними засобами. Зазвичай сформовані одиниці являють собою дублети, пор.: *молотар – молотник – молотильник*, напр.: – *Дай мені, криничко, води для молотаря, щоб він дав пшениці для курки...* (Араб. нар. казка); *Ціпи на току враз затихли. Здивовані молотники – жінка і дочка, спершились на ципильна, дивились, як до них ішов Оксень* (І. Цюпа); *Взагалі цип майстрували різних розмірів, залежно від зросту молотильника* (М. Гачинський). Проте іноді деякі деривати з цими суфіксами різняться семантичними відтінками. Наприклад, девербатив

молотильник частіше уживається на позначення особи, яка працює на молотарці, напр.: *Під час замолоту молотильник отримував десяту або дванадцяту міру намолоченого хліба...* (В. Козоріз). На противагу цьому іменниками *молотар* і *молотник* номінують людей, які виконують ту ж дію немеханізованими знаряддями [20, с. 110].

У словотвірній парадигмі дієслова *плужити*, крім деривата *плугар*, засвідчено слово *плугатар*. Цей іменник утворився за допомогою рідкісного в українській словотвірній системі суфікса **-атар**, сформованого унаслідок контамінації двох близьких за значенням іншомовних суфіксів: давньозапозиченого **-ар** і новозапозиченого **-атор** [1]. З огляду на те, що ручне знаряддя праці було замінено механізованим і відповідно регулярність номінування першого ставала щоразу нижчою, обидва деривати зі значенням суб'єкта виконуваної дії перемістилися до пласту пасивної лексики. Їхнє використання на сучасному етапі зумовлено лише стилістичними потребами. Особливо це стосується слова *плугатар*, емоцію урочистості якого забезпечує унікальний, рідко згадуваний в описах словотвірної системи української мови суфікс **-атар**.

Здатність дієслів експлікувати інші предметні значення, зокрема «місце виконання названої твірним словом дії», пор.: *рілля, молотарня* (словотворчі суфікси **-й-** та **-арн-**), чи «механізоване знаряддя (інструмент), за допомогою якого виконують дію», пор.: *косарка, молотарка, молотня* (словотворчі суфікси **-арк-** та **-н-**), представлено здебільшого в словотвірних парадигмах часто уживаних слів, напр.: *Широка смуга щойно прокладеної ріллі надійно перегородила вогню шлях* (О. Гончар); *Пшениця через борт косарки перевисає, крило з напругою скидає зернисті снопи* (К. Гордієнко); *Тільки молотарка вищухла й опала пилюка цього фантастичного єднання машини з людьми, як тік став схожим на недавнє побоїсько* (В. Земляк).

Фактор частоти уживання вершинного дієслова в мовленні детермінує значною мірою і наповнення вербальної зони. А відтак словотвірні парадигми вербативів *косити* і *молотити* репрезентують їхні потужні дериваційні можливості, представлені темпоральними, квантитативними, результативними модифікаціями, а також модифікаціями зі значенням зворотної дії.

Для дієслова як класу слів, що позначають дію (стан чи процес), характерне визначення фаз її перебігу в часі: початку, певної тривалості чи кінця. Тому цілком передбачуваним є творення похідних з темпоральними значеннями «початку виконання дії», «тривалості виконання дії» та «завершення виконання дії», які у словотвірних парадигмах аналізованих слів представлено в повному обсязі.

Виразником словотвірного значення «початок виконання дії» є префікс **за-**, пор.: *закосити, замолотити*, напр.: *Трохим з Юхимом закосили свою частку ще далеко до того, як на поле прийшли їхні супротивники, з якими змагалися вже не одне літо* (Ю. Коваль). Проте регулярність уживання цих девербативів є низькою, що зумовлено більш поширеною експлікацією названої семантики аналітичним способом [9, с. 142; 18, с. 192–193], пор.: *закосити – почати косити, замолотити – почати молотити*.

Значення «тривалість виконання дії» передають деривати двох підгруп – невизначеної та визначеної тривалості. Виразником першої слугує префікс **по-**, пор.: *покосити, помолоти*, напр.: *Підійшов ... Марко, привітався. Попросив несміло: – Дайте-но, дядьку, покосити* (І. Цюпа). Утворені т. зв. делімітативні дієслова факультативно можуть супроводжуватися часовими конкретизаторами тривалості дії, вираженими іменниками на позначення одиниць виміру часу, прислівниками міри або числівниково-іменниковими сполуками на зразок: *година, доба, місяць, недовго, трохи, якийсь час, день-два, кілька хвилин* тощо [4, с. 237], напр.: *Покосив я трохи і побачив, що біля річки ходять хлопці з нашого села, такі, як і я* (К. Панас); *Він обіцяв їй полагодити оборіг, скосити сіно і кілька днів помолотити жита* (С. Чорнобривець).

На точно визначену тривалість дії вказує префікс **про-**, пор.: *прокосити, промолоти*. Т.зв. пердуративні дієслова, на відміну від делімітативних, обов'язково супроводжуються словами, які уточнюють хронологічні межі, напр.: *Вони [юні охоронці] **прокосили 3 гектари** грубої, м'якої та підводної рослинності* (Інтернет-ресурс). Без них похідні одиниці реалізують фінитивне значення [22, с. 130], напр.: *Обкосили з цього боку, **прокосили** й з того, zostавили тільки вузьку смугу дикої цупкої трави, покраної ромашками та васильками; оце буде межа!* (О. Гончар). Іноді, виражаючи завершення виконання дії, такі деривати здатні набувати додаткових відтінків. Наприклад, за дериватом *прокосити* закріплено семантику «косячи, звільняти певну ділянку, смугу від трави, збіжжя і т. ін.» (СУМ, VIII, с. 208), напр.: *Тим часом грядні приготували на верху могили ложе для князя – **прокосили** траву, постелили попону, вимостили замість узголовника сідло* (В. Складенко).

На реалізації словотвірного значення «завершення виконання дії», крім зазначених вище **по-** і **про-** в певних ситуативних позиціях, спеціалізуються дериватори **від-**, **до-**, **з-/с-**, **ви-**, **об-**, пор.: *відкосити, відмолотити, докосити, домолотити, скосити, змолотити, викосити, вимолотити, обкосити, обмолотити*. Власне фінитивну семантику, позбавлену значеннєвих відтінків, яка наближається до суто видової, експлікує префікс **з-/с-**, напр.: *Сини **скосили** сіно* (Т. Малич); *Зібрав Джеря свій хліб, половину склав у стіжок, а половину **змолотив** на харч* (І. Нечуй-Левицький). Близьким за виконуваною функцією до нього є формант **до-**, напр.: *Уже й сіно **докосили**, і вечірні тіні почали падати на степи, а собака не повертався* (Є. Кравченко); *Що б там не було, а **домолотити** збіжжя мусять* (У. Самчук). Проте подеколи перфективи, утворені за допомогою нього, можуть конкретизувати межу завершального етапу виконуваної дії – «до певного часу», «до певного місця», напр.: *Жито ми **докосили** задовго перед полуднем* (Г. Сірик); *На полі залишилося лише два молодих юнаки, які **докосили** його до середини* (Є. Кравченко).

Решта ж із названих словотвірних засобів виражає три і більше семантичних відтінки. Наприклад, девербатив *відкосити*, утворений за допомогою префікса **від-/од-**, позначає: 1) скошувати невелику частину від краю чого-небудь (лугу, ниви тощо), напр.: *Пилип **відкосив** від дороги жито на кілька сажнів* (Інтернет-ресурс); 2) косячи, відрубляти комусь за що-небудь, напр.: *Прокіп **відкосив** сусідові свій борг перед ним* (В. Микитась); 3) скосити належну кількість чогось, напр.: – *Одходив ти, Сильвестре, своє, одмолотив, **одкосив** і одорав уже своє. Того збіжжя із твоїх рук – гори...* (К. Мотрич).

Девербатив *обкосити*, що постав з участю префікса **об-**, розвиває п'ять значеннєвих нашарувань, зокрема: 1) скошувати траву, бур'ян і т. ін. навколо чого-небудь, напр.: *Перед початком дозрівання колосових хлібні масиви необхідно **обкосити** та обороти захисною смугою шириною не менше 4 метрів* (Інтернет-ресурс); 2) викошувати, скошувати щось на певній ділянці, напр.: *Цей комбайновий екіпаж вже **обкосив** пшеницю сорту Антонівка, що на полі за хутором Тимківщина* (3 газети); 3) викосити, скосити все кому-небудь, напр.: *Коли б його [Самійла-косаря] пустили з косою просто, він **обкосив** би всю земну кулю, аби тільки була добра трава та хліб і каша* (О. Довженко); 4) косячи, випереджати кого-небудь, напр.: – *Ну, здаюся, синку, загнав мене сьогодні. Під гору засапався. Визнаю, **обкосив** на цій ділянці* (Ю. Коваль); 5) косячи, надавати потрібних якостей (косі), напр.: ***Обкосив** нарізати інструмент на свою руку* (Я. Гонтарук).

Семантичний обсяг девербатива *обмолотити*, утвореного за допомогою того ж форманта, дещо менший – реалізовано лише два варіанти, зокрема: 1) відділяти зерно, насіння від колосків, стручків і т. ін. молотінням, напр.: *В сінях Катерина **обмолочувала** снопи вівса* (С. Чорнобривець); 2) помолотити все в кого-небудь, напр.: *Антон кожної весни за віз гною Хомаху обсіє, влітку обкосить, восени **обмолотить*** (С. Чорнобривець).

Серед квантитативних модифікацій, що заповнюють вербальну зону типової словотвірної парадигми, виокремлюємо дієслова двох підгруп. До першої входять деривати на позначення ступеня інтенсивності вияву дії, зокрема недостатнього, достатнього та надмірного. Дієслівний рід, який виражає недостатню інтенсивність виконуваної дії, утворюється за допомогою префіксів **над-**, **під-**, пор.: *надкосити, підкосити, підмолотити*, напр.: *Було й молотити [Іван] лінувався: змолотить копу за два-три дні, одвезе у млин; як з'їдять (Векла одно-двоє хлібнят глевких спече), то знов трохи підмолотить* (Г. Григоренко). Девербативи *надкосити* і *підкосити*, передаючи основну семантику, дещо різняться додатковими відтінками, які залежать від причин неповноти виконуваної дії. Для перфектива *надкосити* нею є незначна площа (здебільшого скраю) поширення дії, напр.: *Вчора Семен надкосив невеликий шматок цієї ділянки з надією таки віднайти згубу* (Я. Гонтарук); для девербатива *підкосити* – частковість виконуваної дії, зумовленої або умисним поширенням дії лише на частину об'єкта, напр.: *Травостої обробляють середніми боронами, а при висоті їх 35-45 см – підкошують, але не пізніше другої декади серпня на Поліссі і до початку вересня в Лісостепу та Передкарпатті...* (Інтернет-ресурс), або поступовим чи вибіркоvim виконанням дії, напр.: *Підкошують травостій у фазі бутонізації люцерни, але не пізніше ніж за три-чотири тижні до перших заморозків* (Інтернет-ресурс).

Експлікувати семантичну позицію «недостатня інтенсивність виконуваної дії» у словотвірній парадигмі дієслова *косити*, крім того, може префікс **недо-**. Утворений за допомогою нього дериват *недокосити* виражає оцінку вияву дії відповідно до об'єктивно встановленої норми, напр.: *То прокидаються ті, хто не до кінця пройшов свою ниву, хто недокосив на ній свого жита, хто недоспівав своєї пісні* (О. Гончар).

Вияв достатньої інтенсивності реалізують префікси **у-/в-**, **ви-**. Більш нейтральним щодо цього постає формант **у-/в-**, пор.: *укосити, умолотити*, напр.: *...гукає [Чередниченко] з виглядом урочистим: – Люди, хліб дозрів! Жнива починаємо! Кому ж виявимо честь укосити для першого снопа?* (О. Гончар); *Вівса чи жита продати можна б, кажу. Ще не все поїли, – умолотити* (Г. Барвінок). Перфективи, утворені за допомогою дериватора **ви-**, передають значення інтенсивності з відтінком досягнення певного результату, пор.: *викосити, вимолотити*, напр.: *– Літа мої, любий онуче, вважай, одкопили вороними. Нездужають руки, слабнуть ноги... – Давайте, я збігаю до дідуся. Він косою швидше викосить!* (В. Скуратівський); *А Чіпка, дивись, уже й хліб вимолотив, сама солома стоїть* (Панас Мирний).

Деривати другої підгрупи квантитативних модифікацій визначають спрямованість виконуваної дії на велику кількість об'єктів. Виразником так званого розподільного, або дистрибутивного, значення слугує префікс **пере-**, пор.: *перекосити, перемолотити*, напр.: *Триває заготівля сіна для худоби. Зілля вдосталь – косити не перекосити* (Т. Роздобудько); *Скільки він вижвав, перемолотив та перевівав тими руками хліба на панцині за свій довгий вік!* (І. Нечуй-Левицький).

Дієслівні роди із семантикою результативності постають за допомогою префікса **на-**, який здебільшого спеціалізується на вираженні кумулятивного (нагромаджувального) значення, пор.: *накосити, намолотити*, напр.: *Послала мама і мене з Петром накосити трави худобі. Ми поїхали, накосили, і Петро повіз, а я лишився косити на другу ходку* (К. Панас); *Кілька років тому я висіяв цю культуру на величеській ділянці і намолотив півмішка насіння* (Інтернет-ресурс). Особливістю перфективів, утворених від дієслів на позначення конкретної фізичної дії, є невіддільність результативного значення від квантитативного, що послужило підставою для деяких мовознавців розглядати власне результативні модифікації серед квантитативних [21, с. 72; 22, с. 135].

Крім перфективів, до словотвірної парадигми дієслів *косити* і *молотити*, належать похідні, утворені за допомогою постфікса *-ся*, пор.: *коситися*, *молотитися*. Позначаючи характеристичну дію, тобто дію, яка окреслює здатність одного предмета підпадати під вплив іншого [4, с. 242], вони формують т. зв. зворотні модифікації, напр.: *Під ожередом спинив* [Скибу] *молотник якийсь*. – *Як там коситься?* – *спитав* (А. Головка); *Як на току молотиться*, *то і в хаті не колотиться* (Укр. народні прислів'я та приказки). У мовознавчій практиці їх ще називають «пасивно-якісними» дієсловами [7, с. 351–352].

Наповнення вербальної зони словотвірних парадигм решти дієслів є незначним. Системно репрезентовано лише темпоральне фінитивне значення. Виразниками його слугують префікси *за-*, *з-/с-*, *по-*, *у-*, пор.: *заборонити*, *зралити*, *поборонити*, *погарманити*, *поралити*, *уборонити*, напр.: *Найняв* [Чіпка] *плуг*, *волів*, *зорав поле*, *засіяв*, *заборонив* (Панас Мирний); *...захватом рала в 20 см завиширки зралили* *десятину поля* (А. Артемчук, К. Слопачук). Решта ж із названих вище семантичних позицій заповнені вибірково.

Деривати ад'єктивної зони експлікують мутаційні словотвірні значення «призначений для виконання названої твірним словом дії» та «пов'язаний з виконуваною названим твірним словом дією». На вираженні обох спеціалізується суфікс *-льн-*. Утворені деривати засвідчено лише у словотвірних парадигмах дієслів *косити* і *молотити*, пор.: *косильний*, *молотильний*, напр.: *Для високопродуктивної роботи комбайна, молотильний барабан повинен завантажуватися максимально рівномірно*. (Інтернет-ресурс) і *Лише старий Маковей, що в поті лиця ладнав на тік молотильну бригаду*, *зміряв Толю проникливо...* (В. Земляк).

Отже, типову словотвірну парадигму дієслів аналізованої лексико-семантичної групи формують три словотвірні зони: субстантивна, вербальна і ад'єктивна. Кожна з них репрезентує деривати з характерними словотвірними значеннями: у субстантивній зоні – «опредметнена дія» (транспозиційне значення) та «суб'єкт дії» (мутаційне значення); у вербальній – «початок виконання дії», «тривалість виконання дії», «завершення виконання дії» (темпоральні модифікації), «багатократний вияв дії», «недостатньої інтенсивності вияв дії», «достатньої інтенсивності вияв дії», «надмірної інтенсивності вияв дії», «дистрибутивність виконуваної дії» (квантитативні модифікації), «нагромадження результату виконуваної дії» (результативні модифікації), «характеризаційна дія» (зворотні модифікації); в ад'єктивній – «призначений для виконання названої твірним словом дії» та «пов'язаний з виконанням названої твірним словом дії» (мутаційне значення). Заповнення цих семантичних позицій детерміноване позамовними та мовними чинниками. До позамовних, які зумовлюють словотвірну активність, належать ступінь соціальної значущості сільськогосподарських знарядь праці та символічність деяких з них у житті, побуті українців, що своєю чергою актуалізує мовні фактори – частоту вживання вербативів, мотивованих іменниками на позначення згаданих предметів, і реалізацію ними відповідних дериваційних можливостей. Обмеженість у вираженні певних значень пов'язана, по-перше, з похідністю деяких дієслів від іменників – назв сільськогосподарських знарядь, які, з огляду на заміну ручних інструментів механізованими, перемістилися до пласту пасивної лексики; по-друге, можливістю паралельного творення вершинних дієслів за допомогою інших синонімічних суфіксів (зокрема *-ува/-юва-*), словотвірна спроможність яких значно вища від тих, що утворилися за допомогою форманта *-и-*.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоусенко П. Плугар і плугатар // [Електронний ресурс] / Петро Білоусенко. – Режим доступу : kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine45-8.pdf

2. Валюх З. О. Словотвірна парадигматика іменника в українській мові : [монографія] / З. О. Валюх. – К.–Полтава : АСМІ, 2005. – 356 с.
3. Городенська К. Г. Структура відіменних дієслів // К. Г. Городенська, М. В. Кравченко. Словотвірна структура слова (відіменні деривати). – К. : Наук. думка, 1981. – С. 20–108.
4. Городенська К. Г. Дієслово // Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови ; ред. І. Р. Вихованець. – К. : Універ. вид-во «Пульсари», 2004. – С. 217–297.
5. Джочка І. Ф. Дериваційний потенціал дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об'єкта : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. Ф. Джочка. – Івано-Франківськ, 2003. – 20 с.
6. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : Словник-довідник / Віталій Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
7. Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови : у 2 т. / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К. : Рад. школа, 1965. – Т 1. – Ч. 1. – 423 с.
8. Жовтобрюх М. А. Історична грамати́ка української мови : підручник / М.А. Жовторбрюх, О.Т. Волох, С.П. Самійленко, І.І. Слинько. – К. : Вища школа, 1980. – 320 с.
9. Кильдибекова Т. А. Глаголы действия в современном русском языке : Опыт функционально-семантического анализа / Т. А. Кильдибекова. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1985. – 160 с.
10. Кушлик О. Параметри словотвірної парадигми гомональних дієслів-ономатопів в українській мові / Оксана Кушлик // Проблеми гуманітарних наук : зб. наук. праць Дрогобицького державного педуніверситету імені Івана Франка. – Дрогобич, 2011. – Вип. 28. Філологія. – С. 55–72.
11. Кушлик О. Вербальна зона словотвірної парадигми предметних дієслів-ономатопів / Оксана Кушлик // Мовознавчий вісник : зб. наук. праць / МОНМС України Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького / відп. ред. Г. Мартинова. – Черкаси, 2012. – Вип. 14–15. – С. 159–167.
12. Кушлик О. Специфіка структури та семантики словотвірних парадигм відприкметникових інхоативних дієслів / Оксана Кушлик // Українська мова. – 2012. – № 4. – С. 56–67.
13. Кушлик О. Дериваційний потенціал відприкметникових каузативних параметричних дієслів / Оксана Кушлик // Spheres of Culture / Ed. by Ihor Nabytovych. – Lublin, 2012. – Vol. 1. – S. 176–185.
14. Кушлик О. Словотвірні параметри есивних дієслів зі значенням фізичного стану суб'єкта /Оксана Кушлик // Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича : зб. наук. праць / наук. ред. Бунчук Б. І. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. – Вип. 648–649 : Слов'янська філологія. – С. 288–291.
15. Ландер М. А. Взаємодія словотворчих засобів із семантико-синтаксичною функцією інструменталія / Ландер М. А. // Новітня філологія : журнал. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2005. – № 3 (23). – С. 77–92.
16. Олексенко В. П. Словотвірні категорії іменника : [монографія] / В. П. Олексенко. – Херсон : Айлант, 2005. – 336 с.

17. Пославська Н. М. Структура і семантика словотвірних парадигм дієслів із семою руйнування об'єкта : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. М. Пославська. – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.
18. Салазникова Л. В. Начинательность как функционально-семантическая категория в русском языке / Л. В. Салазникова // Русский глагол : История и современное состояние : Научн. докл. – Волгоград : Изд-во ВГУ, 2000. – С. 185–200.
19. Селігей П. Питоме і чуже в термінології : гармонія чи конфлікт? / П. Селігей // Вісник Національної академії наук України. – 2007. – № 9. – С. 20–28.
20. Сердега Р. Л. Сільськогосподарська лексика в говірках Центральної Слобожанщини (Харківщини) : [монографія] / Руслан Сердега. – Х. : Монограф, 2012. – 218 с.
21. Сидоренко Т. М. Семантичні засади виділення дієслів зі значенням кількісної характеристики дії або стану / Т. М. Сидоренко // Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць НПУ ім. М. П. Драгоманова ; відп. ред. А. П. Грищенко. – К. : НПУ, 2002. – С. 71–85.
22. Соколова С. О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові : [монографія] / С. О. Соколова. – К. : Наук. думка, 2003. – 283 с.
23. Kushlyk O. Derivation potential of motivated by adjectives verbs of mental state of the subject in the Ukrainian language / Oksana Kushlyk // Management and Education. Humanities and Social Sciences. Academic Journal. University «Prof. Dr. Assen Zlatarov». – Burgas, 2013. – Vol. IX (4). – S. 71–78.

REFERENCES

1. Bilousenko, P. Pluhar i pluhatar, Plough and ploughman, available at: kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine45-8.pdf
2. Valiukh, Z.O. (2005), Slovtvorna paradyhmtyka imennyka v ukraiinskii movi, Derivational paradigm of noun in Ukrainian, monograph, ASMI, Kyiv, Poltava, Ukraine.
3. Horodenska, K.H. and Kravchenko, M.V. (1981), Struktura vidimennykh diiesliv, The structure of verbs formed from nouns, Naukova dumka, Kyiv, Ukraine, pp. 20–108.
4. Horodenska, K.H. (2004), Teoretychna morfolohiia ukraiinskoi movy, Theoretical morphology of Ukrainian, editor I.R. Vykhovanets, Pulsary, Kyiv, Ukraine, pp. 217–297.
5. Dzhochka, I. F. (2003), Deryvatsiinyi potentsial diiesliv konkretnoi fizychnoi diii z semantykoiu stvorennia obiekta, Derivational potential of verbs with semantic of concrete physical action with semantic of creation of object, PhD, speciality „Ukrainian language”, Ivano-Frankivsk, Ukraine.
6. Zhaivoronok, V.V. (2006), Znaky Ukraiinskoi kultury, Slovnyk-dovidnyk, Signes of Ukrainian culture, Vocabulary, Dovira, Kyiv, Ukraine.
7. Zhovtobriukh, M.A. (1965), Kurs suchasnoi Ukraiinskoi literaturnoi movy, Course of modern Ukrainian, in 2 Vol., Vol. 1, Part 1, Radianska shkola, Kyiv, Ukraine.
8. Zhovtobriukh, M.A., Volokh, O.T., Samiilenko, S.P. and Slynko, I.I. (1980), Istorychna hramatyka Ukraiinskoi movy, pidruchnyk, Historical grammar of Ukrainian, textbook, Vyshcha shkola, Kyiv, Ukraine.
9. Kildibekova, T.A. (1985), Glagoly deistviia v sovremennom ruskom yazyke, opyt funktsionalno-semanticheskogo analiza, Verbs of action in modern Russian, Experience of functional and semantic analysis, Publishing house of Saratov university, Saratov, Russia.
10. Kushlyk, O. (2011), Parametry slovotvirnoi paradyhmy homonalnykh diiesliv-onomatopiv v ukraiinskii movi, Parameters of derivation paradigm of gomonal verbs-onomatopes in Ukrainian, Problemy humanitarnykh nauk, Zbirnyk naukovykh prats Drohobych State Pedagogical university, Iss. 28. Filology, pp. 55–72.

11. Kushlyk, O. (2012), Verbalna zona slovotvirnoii paradyhmy predmetnykh diiesliv-onomatopiv, Verbal zone of derivation paradigm of objectional verbs-onomatopes, *Movoznavchyi visnyk, Zbirnyk naukovykh prats*, Iss. 14–15, Cherkasy, Ukraine, pp. 159–167.
12. Kushlyk, O. (2012), Spetsyfika struktury ta semantyky slovotvirnykh paradyhm vidpryketnykovykh inkhoatyvnykh diiesliv, Specific nature of structure and semantic of derivation paradigmes of inchoative verbs forms from adjective, *Ukraiinska mova*, № 4, pp. 56–67.
13. Kushlyk, O. (2012), Deryvatsiinyi potentsial vidpryketnykovykh kauzatyvnykh parametrychnykh diiesliv, Derivation potential of cause parametral verbs formed from adjective, *Spheres of Culture*, Ed. by Ihor Nabytovych, Lublin, Vol. 1, S. 176–185.
14. Kushlyk, O. (2012), Slovotvirni parametry esyvnykh diiesliv zi znachenniam fizychnoho stanu subiekta, Derivation parametres of esiv verbs with sense of physical condition of subject, *Naukovyi visnyk Chernivetskoho natsionalnoho universytetu im. Yurii Fedkovych*, Iss. 648–649 *Slavic filology*, Chernivtsi, Ukraine, pp. 288–291.
15. Lander, M.A. (2005), Vzaiiemodiia slovotvorchykh zasobiv iz semantyko-syntaksyschnoiu funktsiieiu instrumentalna, Interaction of derivation means with semantic and syntactic function of instrumental, *Novitnia filolohiia*, Mykolaiiv, № 3 (23), pp. 77–92.
16. Oleksenko, V.P. (2005), Slovotvirni katehoriï imennyka, Derivation categories of noun, monograph, Ailant, Kherson, Ukraine.
17. Poslavska, N.M. (2006), Srruktura i semantyka slovotvirnykh paradyhm diiesliv iz semoiu ruinovanniia obiekta, Structure and semantic of verbs with sema of destruction of object, PhD, speciality „Ukrainian language”, Ivano-Frankivsk, Ukraine.
18. Salaznikova, L.V. (2000), Nachinatelnost kak funktsionalno-semanticheskaia kategoriia v russkom yazyke, Beginning as functional and semantic categorie in Russian, *Russian verb : history and modern state*, Publishing house of Volgograd state university, Volgograd, Russia, pp. 185–200.
19. Selihei, P. (2007), Pytome i chuzhe v terminolohiï ; harmoniia chy konflikt, Substantial or foreign in terminology : harmony or conflict, *Visnyk of Natinal Academy of sciences of Ukraine*, № 9, pp. 20–28.
20. Serdeha, R.L. (2012), Silskohospodarska leksyka v hovirkakh Tsentralnoi Slobozhanshchyny (Kharkivshchyny), Agricultural lexic in dialects of central Slobozhanshchyna (Kharkiv region), monograph, Kharkiv, Ukraine.
21. Sydorenko, T.M. (2002), Semantychni zasady vydilennia diieslav zi znachenniam kilkisnoi kharakterystyky diii abo stanu, Semantic basis of marked verbs with semantic emount description action or condition, *Problemy hramatyky i leksykolohiï ukraiinskoi movy*, National Pedagogical universuty named after M.P. Drahomanov, pp. 71–85.
22. Sokolova, S.O. (2003), Prefiksalni slovotvir diieslai u suchasni ukraiinskii movi, Prefix derivation of verbs in modern Ukrainian, monograph, Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.
23. Kushlyk, O. (2013), Derivation potential of motivated by adjectives verbs of mental state of the subject in the Ukrainian language, *Management and Education. Humanities and Social Sciences. Academic Journal*. University «Prof. Dr. Assen Zlatarov», Burgas, Vol. IX (4), S. 71–78.

УДК [81'373.46:81'373.612.2]:656.2

ЗООСЕМІЗМИ ЯК ЗАСІБ СЕМАНТИЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ В ЗАЛІЗНИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Лагдан С.П., старший викладач

*Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту
імені академіка В. Лазаряна, вул. Лазаряна, 2, м. Дніпропетровськ, Україна*

ya.svit-la-na@yandex.ru

Стаття присвячена проблемі метафоричного термінотворення в залізничній галузі на базі загальноживаної лексики на позначення назв тварин, птахів, риб, земноводних та частин їхнього